

О.О. Криницька, к.е.н., доц.

Т.І. Ткачук, к.е.н., доц.

Одеська національна академія харчових технологій

Значення теоретичної спадщини М.Д. Кондратьєва у державному регулюванні економіки

У статті розглянуто систему наукових поглядів видатного економіста М.Д. Кондратьєва. Наголошено на причинно-наслідковому зв'язку створення теорії «довгих хвиль» з інтересом вченого до проблем сполучення ринку та плану, проблем передбачення та прогнозу. Показано оригінальний внесок М.Д. Кондратьєва у розвиток теорії циклічності, зокрема включення фактора часу до чинників циклічності, поділ економічних процесів на неповторні та зворотні, формулювання «правильності» великих циклів кон'юнктури, відокремлення нововведень від відкриттів, звернення уваги на нерівномірність науково-технічного прогресу. Зауважується внесок М.Д. Кондратьєва у розвиток теорії державного регулювання економіки, здійснений раніше за Дж.Кейнса, щодо створення концепції оптимального планування. Підкреслено актуальність його теоретичної спадщини, на основі методичних підходів якої можна аналізувати сучасні процеси економічного розвитку, зокрема сучасного великого циклу кон'юнктури.

Ключові слова: великі цикли кон'юнктури; криза; економічне зростання; передбачення; прогноз; антициклічна політика; державне регулювання.

Постановка проблеми. Розвиток у будь-якій сфері, й в економіці зокрема, завжди здійснюється не прямолінійно, а циклічно. Амплітуда циклічних коливань не є однозначною, а руйнівні наслідки падінь економіки викликають потребу в з'ясуванні їх причин, аби вплинути на ці коливання з метою зменшення їх амплітуди. З 30-х рр. ХХ ст., коли починається державне регулювання економіки, інтерес до проблем економічних циклів набуває практичного характеру. І саме у цей час з'являється теорія, яка не лише об'єднує, сполучає існуючі теорії циклів, але й стає базовою, такою, що дала початок подальшим дослідженням цієї проблеми. Автор теорії – видатний вчений М.Д. Кондратьєв. Його внесок у розвиток економічної науки є загальноновизнаним і його ім'я закріплене у назві «довгих хвиль» Кондратьєва [1].

Загострення внутрішніх протиріч світової економіки у кінці ХХ – на початку ХХІ ст., бурхливі політичні події, революції, війни, зміни соціально-економічної системи, загострення глобальних проблем, суперечливий характер розвитку науки і техніки – усе це поновило інтерес до теорії «довгих хвиль». Причому цей інтерес має не лише теоретичний, але й прагматичний характер [2].

Цікаво, що й інтерес до проблем циклічного розвитку також має циклічний характер. Він напряму залежить від періодичності та глибини кризових падінь. У періоди відносного спокою більше уваги приділяється проблемам сталого економічного зростання, кон'юнктурних коливань. Посилення ж кризових явищ знову повертало науку до вивчення причин циклічності з метою розробки і проведення антициклічної політики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема циклічного розвитку приділяли увагу такі вчені, як Ж.Сисмонді, А.Сміт, Д.Рікардо, Дж.Мілль, А.Маршалл, К.Маркс, М.Туган-Барановський, Т.Веблен, У.Мітчелл, Дж.Кларк, М.Кондратьєв, Дж.Хікс, Дж.Кейнс, Й.Шумпетер, Є.Слуцький, В.Парето, А.Пігу, І.Фішер, Р.Хоутрі, А.Шпитхоф, Н.Калдор, К.Жугляр, Дж.Кітчін, С.Кузнец, В.Зомбарт, Т.Кассель, Дж.Форрестер, У.Ростоу, С.Меньшиков, П.Нікітін, Ю.Шишков. Хоча аналізу циклічних коливань приділяли увагу багато економістів ХІХ та ХХ ст., не залишають поза увагою цю проблему і сучасні дослідники [3; 4].

У сучасній економічній теорії не існує єдиної теорії циклу. Деякі економісти навіть заперечують наявність періодичної циклічності економічного розвитку. Це переважно представники неокласичної та монетаристської шкіл [5; 6]. Вони схильні говорити не про циклічність, яка характеризується постійною періодичністю, а про кон'юнктурні коливання, що зумовлені сукупністю довільних економічних факторів. Однак у сучасних наукових дослідженнях ця тема не знаходить достатньо широкого висвітлення. Сучасні дослідники більше переймаються проблемами сталого економічного розвитку. Але досягнути його без врахування циклічних коливань неможливо. Отже, необхідно зазначити, що природа економічного циклу все ще залишається однією з найбільш суперечливих проблем в економічній теорії.

Формування цілей дослідження. Метою статті є розгляд актуальності теорії великих циклів кон'юнктури М.Д. Кондратьєва, що визначає такі завдання:

- розглянути передумови формування теорії «довгих хвиль»;
- проаналізувати основні положення та розвиток теорії великих циклів;
- дати оцінку теоретичної спадщини М.Д. Кондратьєва.

Викладення основного матеріалу дослідження. Циклічність є невід’ємною рисою, яка характеризує ринкову економіку. Теорія економічного циклу має тісний зв’язок з теорією економічного зростання і разом вони описують економічну динаміку, вивчають стан, умови та причини порушення макроекономічної рівноваги. Адже рівноважний стан економіки залежить від збалансованості, пропорційності між сукупним попитом та сукупною пропозицією, обсягами інвестицій і нагромаджень, виробництвом і споживанням. У зв’язку з тим, що ця збалансованість постійно порушується, розвиток відбувається не прямолінійно, а циклічно, падіння змінюються піднесеннями і навпаки. Отже, циклічність – це рух національної економіки від однієї макроекономічної рівноваги до іншої [7].

Економічний розвиток має, таким чином, суперечливий характер. Він здійснюється через періодичне чергування піднесення та падіння. Саме ця суперечність є джерелом руху економіки. Економічний прогрес здійснюється шляхом розв’язання суперечностей, які накопичилися. Для цього важливо своєчасно виявляти ці суперечності, їх причини та намагатися вирішувати, не доводячи економічний розвиток до економічної кризи, яка є однією з форм розв’язання суперечностей. Саме тому необхідно вивчати та розвивати теорію циклів для її практичного застосування.

З теорії загальної рівноваги випливає, що рух суспільства шляхом економічного прогресу здійснюється не рівномірно й поступово, а з певними зупинками та навіть відступами назад, тобто це рух не прямолінійний, а з постійними хвилеподібними коливаннями і може бути відображений як тенденція.

Дискретність, переривчастість економічного прогресу тільки посилюється з розвитком продуктивних сил. Цьому сприяють такі фактори:

- прискорення процесу структурних перетворень (співіснування старих та нових виробничих і економічних структур);
- зростання питомої ваги перехідних економічних відносин;
- посилення динамічності усіх економічних процесів.

Глибинні причини порушення економічної рівноваги містяться у диспропорційності головних параметрів відтворювального процесу. Пропорційність завжди досягається через її порушення, через диспропорційність. Момент досягнення пропорційності – короткостроковий, нестійкий (хиткий) стан у динаміці економічного розвитку, тому що пропорція статична, а економічний процес – динамічний.

Порушення рівноваги може бути відновлене шляхом:

- поступових еволюційних змін у продуктивних силах;
- активного використання державних антициклічних заходів.

Перший шлях – більш тривалий, заснований на об’єктивних закономірностях економічного розвитку, другий – суб’єктивне втручання в економіку. Але повне усунення факторів циклічності неможливе, тому що має об’єктивний характер.

Які саме диспропорції є найважливішими, залежить від історичного періоду розвитку економіки. На межі XIX–XX ст. це була диспропорція між нагромадженням та споживанням. В нашу епоху – це структурні диспропорції, спричинені сучасним розвитком науки та технологій. У XXI ст. диспропорції також є наслідком глобальних політичних змін, нестабільності, економічні процеси все більшою мірою залежать від політичних. Коли структурні порушення досягають критичного розміру, відтворення рівноваги здійснюється стрибкоподібно – через посередництво економічних криз. Суперечності набувають форми антагонізму. Такий стан не може тривати довго і тому відбувається насильницьке поєднання протилежностей.

Циклічні коливання в економіці до XIX століття мали переважно сезонний характер, що було обумовлено аграрним напрямом економіки. Але з переходом до індустріального суспільства циклічність набуває більш регулярного характеру. Спочатку аналіз циклів в основному зосереджувався на його найголовнішій фазі – кризі. Перша криза відбулася в Англії у 1825 р.; наступна – у 1836 р. в Англії та США; у 1847 р. – в Англії, Франції, Німеччині, США, а криза 1857 р. була вже світовою [8].

У XIX ст. звернули увагу на те, що спостерігаються довготривалі цикли піднесення та падіння ділової активності. Першу спробу аналізу довгих хвиль здійснив У.Джевонс, який використав статистичні дані коливань. Довгі та середні цикли досліджували М.Туган-Барановський, А.Афтальон, М.Ленуар. Оригінальна статистична обробка фактів міститься у роботах Я. ван Гельдерена та С.Вольфа, які розглядали технічний прогрес як фактор циклічності та намагались дати теоретичне пояснення існуванню великих циклів [9; 10]. Але автором теорії довгих циклів справедливо вважається М.Д. Кондратьєв, який, проаналізувавши великий масив фактів, створив цілісну теорію, показавши взаємозв’язок між циклами різної тривалості та проілюструвавши свої висновки численними історичними фактами [11].

Бурхливі XIX і початок XX ст. мали велику кількість подій в економічному, науковому і політичному житті, аналіз яких дозволив М.Д. Кондратьєву виявити та сформулювати закономірності довготривалих циклів. Він уперше розглядає фактор часу як економічну категорію. Це дозволило сформулювати низку закономірностей розвитку економічних процесів у часі, які він поділив на такі, що протікають в одному напрямку – неповторні, незворотні; і такі, що протікають хвилеподібно – зворотні.

Перші – непередбачувані, другі – закономірні, а отже, їх можна аналізувати, передбачати, виявляти їх причини та закономірності. Виявляти такі закономірності й навіть помітити їх у докапіталістичну епоху було вкрай важко, майже неможливо, бо зміни у всіх сферах суспільного життя відбувалися дуже повільно в часі. Крім того економічна, політична, соціальна роздрібненість не давала фактів для аналізу та узагальнення. Але з другої половини XVIII ст. починається прискорення суспільних процесів, пов'язане із переходом до ринкових відносин, формуванням світового господарства. За цей період сталися дві технічні революції, які змінили зміст і організацію суспільного виробництва. Спочатку у XVIII ст. – промислова революція, наслідками якої стали перехід до великого механізованого виробництва, виникнення капіталістичної системи виробництва, зміни у демографічній сфері та соціальній структурі населення, зміни у політико-соціальній системі, буржуазні революції, що призвели до повалення абсолютистських форм правління і перехід до буржуазної демократії. Падіння рівня життя з одного боку та розвиток транспорту і системи комунікації з другого посилили вихід європейського населення на інші континенти. Усі ці зміни підірвали старі, монархічні імперії Європи, народи яких намагалися вибороти свою незалежність. Друга технічна революція – електротехнічна – сталася через століття після першої. Нові види енергії та двигунів стали початком переходу від капіталізму вільної конкуренції до монополістичної форми організації виробництва. З'являються нові, не бачені раніше галузі виробництва, нові засоби транспорту і зв'язку, грандіозних масштабів набуває вивіз капіталів, остаточно складається колоніальна система, починаються війни за перерозподіл сфер впливу.

На очах самого М.Д. Кондратьєва відбувалися події двох перших десятиліть XX ст.: революції, війни, зокрема світова, розпад імперій, зміни у соціальному устрої. Всі ці події послуговували чудовою ілюстрацією та переконливим підтвердженням положень його теорії. Досліджуючи процеси розвитку сільськогосподарського виробництва, М.Д. Кондратьєв дійшов до аналізу тривалих циклічних процесів, які він назвав коливаннями. Це зрозуміло, бо сільськогосподарські кризи не можна пояснити з точки зору промислового циклу, тому що вони є більш затяжними і можуть тривати десятиріччями. Водночас до теорії великих циклів він дійшов досліджуючи такі категорії, як ринок, план, передбачення та їх співвідношення. Так для оптимальної планової роботи велике значення має прогноз. Прогнозування та передбачення – необхідні етапи регулювання капіталістичної економіки. Це стає причиною необхідності виявлення закономірностей процесів коливання та їх факторів.

Досліджувані ним процеси сам М.Д. Кондратьєв називав великими циклами кон'юнктури (ВЦК). Період, обраний ним для дослідження, охоплював 140 років – від кінця XVIII ст. до 20-х рр. XX ст. Аналізувалися такі показники, як товарні ціни, процент на капітал, номінальна заробітна плата, обороти зовнішньої торгівлі, видобуток та споживання вугілля, виробництво чавуну та свинцю тощо. На підставі проведеного аналізу, протягом досліджуваного періоду ним виявлено 2,5 великих цикли кон'юнктури середньою тривалістю 57 років. Кожен цикл у своєму розвитку проходить висхідну і низхідну хвилі [12].

На думку М.Д. Кондратьєва, кожному великому циклу кон'юнктури притаманні спільні характеристики, які він назвав «правильностями». А використовуючи сучасну наукову термінологію, доцільно називати їх закономірностями. Всього таких закономірностей чотири:

1. Напередодні, а іноді і на початку висхідної хвилі великого циклу відбуваються зміни у техніці, виробництві, обміні, грошовому обігу, залучені нових країн в орбіту світогосподарських зв'язків. Кондратьєв ілюструє початок кожного циклу винаходами та їх залученням у виробництво. Так перший ВЦК пов'язаний з промисловою революцією, а також з першим виходом США на світовий ринок. Напередодні другого ВЦК сталися такі важливі винаходи, на які він звертає увагу: «... значне вдосконалення паровоза (1824 р.), винахід турбіни (1824–1827 рр.), конструювання жатки (1831 р.), побудова першого автомобіля (1831 р.), винахід електромагнітного телеграфу (1832 р.), телеграфу Морзе (1837 р.), побудова першого колісного пароплава (1836 р.), винахід парового насоса (1840 р.), парового молота (1842 р.), ...» [11], спостерігається бурхливий розвиток залізничного та водного транспорту, зокрема морського, що сприяє подальшому підсиленню ролі США на світовому ринку. Внаслідок відкриття родовищ у Каліфорнії та Австралії зростає видобуток золота. З кінця 70-х рр. XIX ст. відбувається низка значних технічних відкриттів, особливо в області електротехніки. З'являються нові галузі промисловості у сфері електроенергетики та хімії. У світові економічні процеси залучаються нові країни, чому сприяє монополізація виробництва;

2. На періоди висхідних хвиль ВЦК припадає найбільша кількість соціальних потрясінь (війн і революцій). Серед найбільш знакових подій можна назвати Війну за незалежність США, Велику Французьку буржуазну революцію, наполеонівські війни в Європі – у першому циклі; революції 1848–1849 рр. у Франції, Італії, Німеччині, Угорщині, Кримська війна, Громадянська війна в США, рухи за об'єднання в Німеччині та Італії – у другому циклі; Російсько-Японська війна, Перша світова війна, Балканські війни, революції у Китаї, Німеччині, Австро-Угорщині, Росії, переділ карти Європи згідно з Версальським договором;

3. Низхідні хвилі супроводжуються тривалою та різко виявленою депресією сільського господарства. Це проявляється у падінні абсолютного рівня цін на сільськогосподарські товари, відносному зниженні їх купівельної спроможності, а також у падінні земельної ренти;

4. Висхідна хвиля ВЦК сприяє зменшенню тривалості депресій середніх промислових циклів та посиленню їх фази піднесення, і навпаки, низхідна хвиля сприяє збільшенню депресії, зменшенню інтенсивності піднесення. Кондратьєв довів, що циклічність – багатоструктурне явище, показав її динамізм, системність, взаємозв'язок, переплетіння циклів різної тривалості. Так за період великого циклу проходить 5–6 середніх циклів, на які, у свою чергу, припадає 2–3 малих цикли. Причому фази піднесення і падіння у циклах різної тривалості можуть як збігатися, синхронізуватися (тобто вони посилюються), так і не збігатися, нейтралізуватися (тобто вони зменшуються). Отже, багатоструктурність циклічного розвитку дає пояснення тому факту, що інтенсивність періодичних криз є неоднаковою. Найбільш руйнівні кризи (1929–33 рр.) відбуваються в період збігу низхідних хвиль у циклах різної тривалості.

Матеріальною основою ВЦК М.Д. Кондратьєв вважав періодичне оновлення основного капіталу, яке запускало такий механізм: під час нагромадження капіталу, достатньому для оновлення технічної основи виробництва та нового рівня продуктивних сил, починається висхідна хвиля. Посилюється конкурентна боротьба за ринки збуту, зростає соціальна напруга, обсяги вільного капіталу скорочуються, падають темпи розвитку економіки – відбувається перехід до низхідної хвилі. В міру нагромадження капіталу знову створюються умови для переходу до висхідної хвилі.

Велику увагу М.Д. Кондратьєв приділяв вивченню місця науково-технічного прогресу у механізмі «довгих хвиль». Зокрема, він відрізняв нововведення від відкриттів. Самі нововведення розглядав як закономірності, а не випадковості великих циклів. Серед відкриттів виокремлював найважливіші, аналізував їх динаміку, вирізняв провідні сектори економіки, розвиток яких характеризує той або інший великий цикл. Вперше порушив проблему нерівномірності науково-технічного прогресу, зазначав, що нововведення з'являються групами – «кластерами». Науково-технічні зміни у механізмі «довгих хвиль» розглядав у поєднанні з соціально-економічними умовами виробництва, тобто вважав, що зміни в технічній сфері викликають зміни у виробничих відносинах.

Іншим важливим напрямом наукових інтересів М.Д. Кондратьєва були питання прогнозування, передбачення і планування. Для побудови короткострокових і довгострокових прогнозів розвитку економіки він намагається створити універсальну концепцію, яка б охоплювала всі види економічних коливань. Причому плани майбутнього господарського розвитку мають базуватися на можливих прогнозах, передбаченнях та враховувати межі цих передбачень. Він є автором оригінальної концепції оптимального планування на основі аналізу співвідношення двох протилежних регуляторів – плану і ринку. Кондратьєв М.Д. вважав, що вони не виключають один одного, принаймні в умовах перехідної економіки [13]. Таким чином, можна вважати, що Кондратьєв раніше за Дж.Кейнса розробив теорію державного регулювання економіки. Його роботи, так само як і практика НЕПу, послуговували теоретичною і фактичною базою кейнсіанської теорії [14].

На заході спроби передбачення були науково обґрунтовані в цілісну систему так званого «кон'юнктуристського напрямку» й отримали назви: «теорія кон'юнктури» – в Європі, «теорія економічних ділових циклів» – у США. Засновниками цього напрямку були В.Зомбарт та Т.Кассель, послідовниками – Й.Шумпетер, Дж.Форрестер, У.Ростоу та ін. [15–17]. І хоча протягом останнього століття відбулися значні зміни в усіх сферах суспільного життя, історія підтверджує правильність методичних підходів Кондратьєва та актуальність його теорії.

Особливістю подальших ВЦК стало перетворення держави на активний, часто визначальний чинник циклічних процесів. Так два перші ВЦК були пов'язані зі змінами у продуктивних силах і відбувалися, так би мовити, автономно від політики, суто в економічній сфері, а згодом це стало наслідком зміни у політико-соціальних відносинах, державному устрої. Це пояснюється тим, що панувала система вільної конкуренції. Але вже починаючи з третього ВЦК, держава сама стає активним генератором перетворень та нововведень, активно використовує ті можливості, які надає певна фаза циклу. Так Німеччина, Японія, Італія, Росія скористалися цим для створення ринку монопольного типу. Інші країни задіяли це для створення колоніальних імперій. У ХХ ст. важливим фактором ВЦК стають міжнародні монополії, транснаціональні корпорації, чий інтереси часто захищають і обслуговують держави, а також міжнародні економічні та інтеграційні організації. Ще одна особливість сучасних ВЦК полягає у тому, що якщо раніше метою наукових досліджень були потреби розвитку виробництва, а вже потім ці відкриття використовувалися у військових цілях, то зараз на першому місці стоять військові потреби, а потім такі відкриття можуть використовуватися і в цивільному виробництві, хоча й не завжди на користь людству (наприклад, ГМО).

Провідними напрямками наукових досліджень стає сфера біології, генетики, електроніки тощо. Це викликає структурні зміни в економіці: зменшення питомої ваги матеріального виробництва,

збільшення сфери послуг та інфраструктури. Але такі галузі більш вразливі до кризових явищ, повільніше та з більшими соціально-економічними витратами виходять із кризи.

Висновки. Кондратьєв М.Д. – видатний економіст минулого і сучасності. Коло його наукових інтересів було різноманітним і в той же час його наукові погляди відрізняла виняткова системність. Вивчення питань сільськогосподарського виробництва привело його до аналізу ринків, у зв'язку з чим він зосередив наукову увагу на питаннях економічної динаміки і кон'юнктури. Аналізуючи економічні коливання, він охарактеризував взаємозв'язок коливань різної часової амплітуди. Таким чином, об'єднавши розрізнені теорії циклів, він створив єдину концепцію багатоструктурності циклічного розвитку економіки. Свої дослідження ґрунтував на аналізі багатого фактичного матеріалу, причому не лише статистичного. Він вийшов за межі суто економічних показників, залучив велику кількість історичних фактів як політичного, так і технічного характеру, що свідчить про енциклопедичність його знань. У його теорії органічно поєднується аналіз соціально-економічного способу виробництва і технологічного. Він практично передбачив тривалу кризу 1929–1933 рр. Подальший розвиток приніс нові підтвердження теорії довгих хвиль. Так після Другої світової війни починається четвертий великий цикл, а на початку XXI ст. – п'ятий. Усі ці цикли та їх хвилі мають закономірності, про які писав М.Д. Кондратьєв.

Сучасність наукової спадщини вченого-економіста полягає у можливості та нагальній необхідності її практичного використання у процесі державного управління соціально-економічним розвитком. Часи, коли держава лише рефлекторно реагувала на виклики, давно минули. Ці виклики необхідно передбачати, прогнозувати, створювати запобіжники, розробляти плани та програми – ось та зброя, яку залишив нам видатний економіст.

Список використаної літератури:

1. *Марочко В.І.* Кондратьєв Микола Дмитрович / *В.І. Марочко, Д.В. Грузін* // Енциклопедія історії України в 10 томах ; редколегія *В.А. Смолій* та ін. – К. : Наукова думка, 2008. – Т. 5. – 568 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.history.org.ua/?termin=kondratevM.pdf>.
2. *Кучеренко Р.А.* Циклічна економіка у хвилеподібному світі / *Р.А. Кучеренко* // Освіта.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ru.ocvita.ua/school/method/6376.pdf>.
3. *Пантелєєва Н.М.* Фінансові інновації з позицій інноваційно-циклічної теорії економічного розвитку / *Н.М. Пантелєєва* // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць. – Суми, 2011. – Вип. 33. – С. 170–178 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dspase.ubs.edu.ua/jspuilibitstream/123456789/2302/1/Pantielieieva_Financial_Innovations.pdf.
4. *Дунська А.Р.* Застосування теорії циклічності та конкурентних переваг для прогнозування напрямів інноваційного розвитку целюлозно-паперової промисловості / *А.Р. Дунська* // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2012. – № 4. – С. 270–279 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mmi.fem.sumdu.edu.ua/pdf>.
5. *Пезенти А.* Очерки политической экономии капитализма : в 2 т. / *А.Пезенти*. – М. : Прогресс, 1976. – Т. 1. – 839 с. ; Т. 2. – 885 с.
6. *Фишер С.* Экономика / *С.Фишер, Р.Дорнбуш, Р.Шмалензи*. – М. : Дело ЛТД, 1993. – 376 с.
7. *Мочерний С.В.* Економічна теорія / *С.В. Мочерний*. – К. : Академія, 1999. – 589 с.
8. Хрестоматія по економічній теорії / сост. *Е.Ф. Борисов*. – М. : Юристъ, 1997. – 536 с.
9. *Афанасьев В.С.* Буржуазная экономическая мысль XX века / *В.С. Афанасьев*. – М. : Экономика, 1986. – 350 с.
10. *Туган-Барановський М.І.* Промислові кризи. Нариси із соціальної історії Англії / *М.І. Туган-Барановський*. – К. : Наукова думка, 2004. – 368 с.
11. *Кондратьев Н.Д.* Проблемы экономической динамики / *Н.Д. Кондратьев*. – М. : Экономика, 1989. – 526 с.
12. *Кондратьев Н.Д.* Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. Избранные труды / *Н.Д. Кондратьев*. – М. : ЗАО «Издательство Экономика», 2002. – 767 с.
13. Всемирная история экономической мысли : в 6 т. / под ред. *В.Н. Черновца*. – М. : Мысль, 1989. – Т. 3. – 605 с.
14. *Шемятенков В.Г.* Между стихией и планомерностью / *В.Г. Шемятенков*. – М. : Мысль, 1987. – 270 с.
15. *Шумпетер Й.А.* Теорія економічного розвитку / *Й.А. Шумпетер*. – К. : Києво-Могилянська академія, 2011. – 242 с.
16. *Форрестер Д.* Мировая динамика / *Д.Форрестер*. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 384 с.
17. *Ростов В.В.* Стадии экономического роста / *В.В. Ростов*. – Нью-Йорк : Фредерик А. Прегер, 1961. – 242 с.

References:

1. Marochko, V.I. and Gruzin, D.V. (2008), «Kondrat'jev Mykola Dmytrovych», *Encyklopedija istorii' Ukrainy v 10 tomah*, in Smolij, V.A. et al. (ed.), Naukova dumka, Kyi'v, Vol. 5, 568 p., [Online], available at: <http://www.history.org.ua/?termin=kondratevM.pdf>
2. Kucherenko, R.A., «Cyklichna ekonomika u hvylepodibnomu sviti», *Osvita.ua*, [Online], available at: <http://www.ru.ocvita.ua/school/method/6376.pdf>
3. Pantjeljejeva, N.M. (2011), «Finansovi innovacii' z pozycij innovacijno-cyklichnoi' teorii' ekonomichnogo rozvytku», *Problemy i perspektivy rozvytku bankivs'koi' systemy Ukrainy*, zb. nauk. prac', Sumy, Issue 33, pp. 170–178, [Online], available at: http://www.dspase.ubs.edu.ua/jspuilibitstream/123456789/2302/1/Pantielieieva_Financial_Innovations.pdf

4. Duns'ka, A.R. (2012), «Zastosuvannja teoriij cyklichnosti ta konkurentnyh perevag dlja prognozuvannja naprjamiv innovacijnogo rozvytku celjulozo-paperovoi' promyslovosti», *Marketing i menezhment innovacij*, No. 4, pp. 270–279, [Online], available at: <http://www.mmi.fem.sumdu.edu.ua/pdf>
5. Pezenty, A. (1976), *Ocherki politicheskoy ekonomii kapitalizma*, in 2 vol., Progress, Moskva, Vol. 1, 839 p., Vol. 2. 885 p.
6. Fisher, S., Dornbush, R. and Shmalenzy, R. (1993), *Ekonomika*, Delo LTD, Moskva, 376 p.
7. Mochernyj, S.V. (1999), *Ekonomichna teorija*, Akademija, Kyi'v, 589 p.
8. *Hrestomatija po ekonomicheskoi teorii* (1997), in Borisov, E.F. (ed.), Jurist, Moskva, 536 p.
9. Afanas'ev, V.S. (1986), *Burzhuaznaja ekonomicheskaya mysl' XX veka*, Ekonomika, Moskva, 350 p.
10. Tugan-Baranovskij, M.I. (2004), *Promyslovi kryzy. Narysy iz social'noi istorii Anglii*, Naukova dumka, Kyi'v, 368 p.
11. Kondrat'ev, N.D. (1989), *Problemy ekonomicheskoy dinamiki*, Ekonomika, Moskva, 526 p.
12. Kondrat'ev, N.D. (2002), *Bol'shie cikly konjunktury i teorija predvidenija. Izbrannye trudy*, ZAO «Izdatel'stvo Ekonomika», Moskva, 767 p.
13. *Vsemirnaja istorija ekonomicheskoy mysli*, (1989), in 6 vol., in Chernovec, V.N. (ed.), Mysl', Moskva, Vol. 3, 605 p.
14. Shemjatenkov, V.G. (1987), *Mezhdju stihiej i planomernost'ju*, Mysl', Moskva, 270 p.
15. Shumpeter, J.A. (2011), *Teorija ekonomichnogo rozvytku*, Kyi'v, Kyjevo-Mogyljans'ka akademija, 242 p.
16. Forrester, D. (2003), *Mirovaya dinamika*, OOO «Izdatel'stvo AST», Moskva, 384 p.
17. Rostou, V.V. (1961), *Stadii ekonomicheskogo rosta*, Frederik A. Preger, N'ju-Jork, 242 p.

Криницька Оксана Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент Одеської національної академії харчових технологій.

Наукові інтереси:

- інституційне забезпечення макроекономічного розвитку.

Ткачук Тамара Іванівна – кандидат економічних наук, доцент Одеської національної академії харчових технологій.

Наукові інтереси:

- теоретичне обґрунтування розвитку національної економіки.

Стаття надійшла до редакції 28.04.2020.